

the story of N. V. Gogol. It is monitored the correspondences of action / story lines in the bells letters of N. V. Gogol and the five fairy tales of A. S. Pushkin; on the grounds of which it is determined the hidden reasons affecting the choice of form of behaviour of personages, the prevailing motivation of their deeds, the direct parallels in the systems of dramatic personae and the standard selection of decisions in the problematic psychological situations.

Key words: peculiarity of system of personages, behavioural pattern, motivation of activity, typicalness of characteristics of heroes.

ТЕТЯНА ВОРОВА

м. Дніпро

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ ГЕРОЇВ У ПОВІСТІ М. В. ГОГОЛЯ «СОРОЧИНСЬКИЙ ЯРМАРОК»

Досліджується система дійових осіб у повісті М. В. Гоголя «Сорочинський ярмарок» з фокусуванням основної уваги на парних персонажах; вивчаються деякі характерні риси літературних героїв і специфіка задіяних ними поведінкових моделей, виявлених у процесі аналізу повісті. Простежені сюжетно-фабульні відповідності у творі М. В. Гоголя і п'яти казках О. С. Пушкіна; у зв'язку з цим визначені приховані причини, що впливають на вибір форми поведінки персонажів, домінуюча мотивація їх учинків, прямі паралелі в системах дійових осіб і стандартному підборі рішень у проблемних психологічних ситуаціях.

Ключові слова: своєрідність системи персонажів, модель поведінки, мотивація діяльності, типовість характеристик героїв.

Статья поступила в редколлегию 05.11.2016

УДК 821.161.2-1.09

АЛЬОНА ГОЛОВЧЕНКО

м. Дніпро

alena-golovchenko@mail.ua

АРХЕТИП РІКИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В ПОЕЗІЇ МИХАЙЛА ЧХАНА

У статті розглянуто своєрідність трансформації архетипного образу ріки в поезії М. Чхана, акцентується на зв'язку автора з козацтвом, розкривається функціонування архетипу ріки у втіленні національної пам'яті українського народу.

Ключові слова: поезія, архетип, образ, ріка, Дніпро, Михайло Чхан, пам'ять.

Михайло Чхан – дніпропетровський поет і прозаїк, який за своїм світовідчуттям, художньо-естетичними, морально-етичними принципами та часовою співвіднесеністю належить до когорти шістдесятників. Його твори позначені мотивами синівської любові до рідного краю, до України, до її історії. М. Чхан був палким шанувальником козаччини протягом усього свого життя. Дослідники творчості М. Чхана говорять про те, що цей інтерес обумовлений історичним ландшафтом його малої батьківщини – села Кам'янки, де протікає однойменна річка, що є правою при-

токою «грізного» Базавлука, кожен берег якого «битвами пропах», а неподалік – оспівані в легендах річки Жовта та Чортомлик. «Учені припускають, що саме незвичний ландшафт «виліпив» вдачу Чхана, заклав основи його характеру, вплинув на естетику та манеру письма митця, що полягає в особливій ритмомелодиці його віршів: розлогій, наспівній, як степове безмежжя, і, водночас, внутрішньо напруженій, як музика кам'яньських водоспадів. Саме на рівні оцих ритмів і відбуваються просторово-індивідуальні взаємини М. Чхана з його малою батьківщиною,

психічно-ментальні особливості якої відзеркалено в художньому світі його поезій» [9, 123], – зазначає С. Мартинова.

Якщо про вплив водойм рідного краю на творчість письменника вже згадували, то образ ріки в поезії М. Чхана не був предметом наукових зацікавлень літературознавців. Метою даної студії є осмислення трансформації архетипного образу ріки в поезії М. Чхана, дослідження його зв'язку з темою козацтва, виявлення його ролі в розкритті теми національної пам'яті українського народу.

Архетип – це праобраз, первісний образ, ідея, що виявляється в різних сферах духовного життя і поведінки людини через символи, образи уяви, які мають прихований сенс і потребують відповідного тлумачення. Особливого значення термін набув завдяки аналітичній психології К.-Г. Юнга, за якою архетип закладений в основу чуттєво-настроевих комплексів, визначає їхню автономію, найяскравіше постає в міфах, фантазіях, снах, галюцинаціях, художній творчості тощо у вигляді справдавних стійких мотивів та асоціацій, названих Юнгом архетипічними ідеями, що існують поряд з інстинктами. Це вроджені психічні структури, зосереджені в глибинах «колективного несвідомого», які закладають підвалини як специфічно національної, так і загальнолюдської символіки [8, 64].

На думку В. Даниленка, архетипи допомагають виявити родові ознаки свідомості людини, характеризуючи не так загальнолюдський, як етнічний досвід виживання та базові для нації категорії духовної культури [4, 138]. У свою чергу, С. Кримський вважає архетипи вихідною сіткою цілого, що «в найвиразнішій формі ...виступають у національних культурах» [7, 97].

Архетипи в літературі заявляють про себе образами, символами, що виникають відповідно до суспільно-історичних та духовно-культурних процесів кожної епохи й передаються в наступні покоління; можна стверджувати, що архетипи містять у собі інформацію про духовно-культурне начало, яке зберігається в генетичній національній пам'яті народу і поширюється в українській літературі. Система архетипів кожного народу є основою національного в літературі. Таким чи-

ном, знання про архетипи, принцип їхньої дії в художньому творі формує в читача певне уявлення про українську ментальність, особливості української душі, ставлення до історичних подій [2, 12].

Образ води як однієї із фундаментальних стихій світобудови в міфології символізує першопочаток, вихідний стан усього сущого, давній універсальний символ чистоти, плодючості й джерело самого життя. Архетипний образ ріки знаковий і наскрізний для всієї творчості Михайла Чхана, як і водні образи («вода», «океан», «море», «озеро», «дощ», «хмара», «криниця», «річка») загалом. У його поезії функціонують образи таких українських річок, як Дунай, Оріль, Базавлук, Жовта, Саксагань, Інгулець, Чортотлик, Дністер, більшість з яких належать до басейну Дніпра і були водними артеріями козацьких земель. Чільне місце у творчості митця посідає образ Дніпра, який крізь призму фольклору сприймається як етносимвол українства, як невід'ємний елемент національної історії.

Розгортання архетипу ріки знаходимо і в інших представників поетичного шістдесятництва, зокрема у М. Вінграновського, на що неодноразово звертали увагу такі дослідники, як Т. Салига, Л. Кужільна. На переконання Л. Тарнашинської, у творчості М. Вінграновського втілюються «національні коди життєбуття» [11, 22], зокрема «образ-символ води як інформаційного коду українства» [11, 23]. Дослідниця пише про «архетипний образ води» [11, 34], а згодом – про «міфологему води» [11, 35], вважаючи, що ця «стихія відіграє ключову роль у поетиці М. Вінграновського» [11, 36], адже у його поетичному спадку водні образи посідають досить вагоме місце, є наскрізними, набуваючи статусу структуро-творчих елементів у поетичному світі митця.

У давньоукраїнських міфологічних уявленнях вода має особливий сакральний статус: «До води український народ також почуває глибоку повагу, бо вона конче потрібна для існування всіх живих істот» [3, 276]. Життєдайна волога з Дніпра символізує духовне очищення, необхідний етап становлення особистості в круговороті життя: «за грозою – роса /, за сльозою – прозоре й високе, / за

печаллю – полегкість, / як вчасний ковток із Дніпра» [12, 87].

Ріка як символ життя, життєвої енергії і непереборності осмислюється в образі Орлі в однойменній поезії. Поет зображає її гармонійну взаємодію з природними стихіями землі («Я б хотів по землі пролягти, так, як ти, переконано, вперто» [12, 36]), сонця («Я б хотів не всихати, як ти» [12, 36]) та протистояння негодам («Я б хотів не боятись негод – зневажать їх, як ти зневажаєш» [12, 37]), вбачаючи в цьому можливість самого життя. Автор прагне уподібнитися Орлі, що несе свої води до Дніпра, щоб самому стати життєтворчою частиною свого народу, символом якого постає Славута: «Я б хотів...до крапельки влитись в народ, / Так, як ти у Славуту впадаєш» [12, 37].

Архетип ріки є одним із ключових у розгортанні теми козацтва, оскільки історично водні артерії мали для козаків як практичне, так і духовне значення, на що вказують численні згадки Дніпра, Дунаю, Дону та інших річок в українському фольклорі, зокрема у козацьких піснях та думках. Відомий дослідник козацтва Д. І. Яворницький зазначає, що на козацьких степових просторах «було кілька великих і малих рік з численними притоками й рукавами або, як мовилося в запорожців, зі степовими річками й низовими гілками...З рік Чорноморського басейну найвідомішими були Дніпро й Буг. Дніпро – це священна й заповітна для запорожців ріка; у козацьких думках він називається «Дніпром-Славутю», у козацьких піснях – «Дніпром-братом», лоцманською мовою – «Козацьким шляхом» [13, 26].

Образ Дніпра у свідомості українців асоціюється з козацтвом, яке, у свою чергу, історично пов'язане з островом Хортиця. Якщо образ Дніпра співвідноситься з архетипом чоловіка-батька, то Хортиця осмислюється поетом як архетип жінки-матері, довічної супутниці Славутича («Всіх, як мати, чекає / Непогордлива Хортиця» [12, 155]). Хортиця споконвіку слугувала прихистком звитяжцям. Поет проголошує її «материком – не островом», тим самим наголошуючи на визначному місці в історії народу, а також акцентує на сакральності Хортиці, що здавна шанува-

лася нашими предками як осередок сили та сонячної енергії: «Бо в кожному серці сонячним є вічний гомін Хортиці...» [12, 117].

Звертаючись до образу легендарного кошового Івана Сірка в поезії «Правиця», М. Чхан зображує Дніпро як символ часу та невідворотності долі, акцентуючи на неможливості повернути час, відвернути свою долю: «Тільки хто Дніпро зі шляху зверне?» [12, 44].

Своєрідно М. Чхан трансформує образ річки Базавлук, що протікає в рідних краях поета, в образ старого козака, «якого доля м'яла і тягала» [12, 83] і який зберігає в собі свідчення минулих часів: тут «кожен берег битвами пропах і кожну скелю мороком накрило» [12, 83]. Використана автором персоніфікація розкриває історичну долю рідного краю і подає Базавлук не лише як свідка козацьких баталій, а і як безпосереднього їх учасника. Митець поглиблює значення і роль цієї ріки в історії народу, порівнюючи Базавлук із дідом, який в українців «символізує мудрість, досвід, коріння роду» [5, 187] і зберігає протягом сучасних поетові застійних часів, коли власна історія постала перед українцями під заборонаю, пам'ять про славне минуле: «Ніхто не зна із кривих і заблук, / Що кров горить в терпких жаринках глоду, / Що це той самий славний Базавлук, / Яким вертали козаки з походу» [12, 83].

Найбільш масштабним образом ріки у творчості М. Чхана є образ Дніпра в історичній поемі «Світло Славутича», де головна річка України асоціюється з образом ліричного героя. У художньому осмисленні долі українського народу Дніпро окреслюється як центральна вісь, на яку нанизуються історичні пласти, у кожному з яких Славута набуває специфічного символічного забарвлення. Образ Дніпра реалізує архетипний образ «вічної ріки», яка поєднує часові площини в один часовий абсолют: «Витікає Дніпро з давнини – не з Валдаю – / І в сьогоднішній ранок – не в море – впадає» [12, 148]. Сакралізація Дніпра є характерною для прадавнього міфопростору слов'ян. О. Знойко, досліджуючи поклоніння річкам наших предків, стверджує існування в них культу води, а саме – культу богині Дани, від імені якої виводить походження

численних гідронімів слов'янської землі (Двіна, Дунай, Дніпро, Дністер, Дон, Дінець) [6, 149]. На думку вченого, «"Богиня неба і води", "Невидима Велика Мати", тобто одночасно Дана й Діва, дружина бога світла, водний початок Усесвіту, дарувальниця дощу й життя, богиня небесної води, річок була головним божеством індоєвропейських народів» [6, 183]. Таке сакральне сприйняття Дніпра автор втілює в образі божества, яке є хоронителем святості, чистоти душі: «Отупіння такого не буде, / Бо лишиться Дніпрова святість – / ворог черствості, ворог бруду» [12, 149]. Чхан використовує загальнокультурний образ «священної ріки», проте подає його у власній інтерпретації – ріка не очищує від скверни, а вимагає від людини чистоти помислів, самоочищення душі, і лиш по тому «поверне тобі твою людську подобу» [12, 150]. Отже, образ Дніпра підноситься до символу совісті як морально-етичного мірила людини.

Відголоски давніх вшанувань водних стихій знаходимо й у наступних рядках, де образ Дніпра підноситься до рівня родового бога українців, який втілює давню могутність народу й дарує силу, наснагу й волю тому, хто звертається до своїх духовних першовитоків. Саме до Дніпра, невичерпного джерела історичної пам'яті народу, відсилає українців князь Святослав, щоб пробудитися від рабства фізичного й духовного: «Та джерела Дніпровські ще віри не вилили: / Скільки хвиль у Дніпрі, стільки гострих щабель – / Мільйони мечів вибухають світилами, / Так хапайте Слаутині чудо-мечі, / Одягайте на ноги стремена – не пута! / І моліться Дніпрові удень і вночі, / Бо нема у вас сонця без нього й не буде!» [12, 159].

У поемі «Світло Слаутича» Дніпро асоціюється з прадавнім божеством – Родом, богом життя, долі, талану, суду-присуду, що виявляється в архетипах батька-заступника («Допоможи нам, батьку, видибать / На берег волі із варяг» [12, 155]); Діда як оберегу історичної пам'яті роду, народу («Розгортай же горді крила, регочися, Діду, / Щоб покорчилась покора й не лишила сліду, / Щоб сідали блискавиці та вітри на коні, / Щоб не вмерла Україна в ганебнім полоні!» [12, 160]); вождя-

гетьмана («Їх гетьман незмінимий – / Дніпро нестаріючий...» [12, 156–157]). Слаута-Дніпро репрезентується носієм духовного коду нації, як «вічна ріка», що зберігається протягом лихоліть і є джерелом наснаги до боротьби за власну долю, за Україну.

У межах традиції української літератури Дніпро в поезії Чхана пов'язується з мотивом волі як заповітної мрії українця, що не втратила своєї актуальності і для сучасної авторіві дійсності. Нескореність водної стихії символізує бунтівливу натуру українців («Та ледь-ледь зачувши запах рабства, / Збурились Борисфен, забурунів, / Сірововчо вигнув спину й раптом / Їх погнав, мов хмару баранів» [12, 153]).

Звертаючись до Дніпра, М. Чхан актуалізує міфологему «живої», цілющої води, яка за словами О. М. Афанасьєва, властива усім індоєвропейським народам. Жива вода – «зцілює рани, надає міцності, змушує порубане тіло зростатися і повертає саме життя» [1, 116]. Ця міфологема проявляється в звертанні до Дніпра як джерела живої води, здатної повернути душу, а з нею і почуття власної гідності: «Дніпре, Дніпре, дай мені напитись: / Може, з мене ще душа воскресне!...» [12, 58].

Отже, архетипний образ ріки в поезії М. Чхана, втілений в образах таких річок козацького краю, як Базавлук, Оріль і Дніпро, символізує гармонію людського існування, зберігає і транслює наступним поколінням історичну пам'ять українського народу. Образ Дніпра є архетипним образом «вічної ріки», «священної ріки» українського народу. Автор позиціонує Дніпро як головний оберіг України, носій духовного коду нації, як центральну вісь української історії.

Список використаних джерел

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу : в 3 т. / А. Н. Афанасьев. — М. : Современный писатель, 1995. — Т. 1. — 257 с.
2. Бійчук Г. Актуалізація архетипів національного підсвідомого засобами художнього слова // Дивослово. — 2005. — № 1. — С. 13–18.
3. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. — К. : Довіра, 1992. — 414 с.
4. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес / В. Даниленко. — К. : Академвидав, 2008. — 352 с.
5. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.

6. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні / О. П. Знойко. — К. : Молодь, 1989. — 304 с.
7. Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. — К. : Фенікс, 1996. — С. 91—112.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К. : Академія, 2007. — 752 с.
9. Мартинова С. Михайло Чхан як знакова фігура Придніпров'я. Музезнавче дослідження // Видатні особистості: музейна персоналістика (матеріали обласної музейної конференції до Міжнародного дня музеїв та 75-річчя Дніпропетровської області). — Дніпропетровськ : АРТ ПРЕС, 2008. — Вип. 10. — С. 122—125.
10. Мифы народов мира: в 2 т. — М. : Советская энциклопедия, 1988. — Т. 2 : К—Я. — 719 с.
11. Тарнашинська Л. Б. Микола Вінграновський: «Все на світі з людської душі» : бібліографічний нарис / Л. Б. Тарнашинська. — К., 2006. — 108 с.
12. Чхан М. А. Вибране / М. А. Чхан. — Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига», 2007. — 408 с.
13. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У 3-х томах. — Львів : Світ, 1990. — Т. 1. — 319 с.

ALONA HOLOVCHENKO
Dnipro

ARCHETYPE OF RIVER A CONSTITUENT OF NATIONAL MEMORY OF MYKHAILO CHKHAN'S POETRY

The article deals with the peculiarity of transformations archetypal image of the river in M. Chkhan's poetry, explores its relationship to the theme of the Cossacks, reveals the functioning of the archetype of the river in the embodiment of national memory of the Ukrainian people.

Key words: poetry, archetype, a concept, an image, a river, the Dnieper, Mykhailo Chkhan.

АЛЕНА ГОЛОВЧЕНКО
г. Днепр

АРХЕТИП РЕКИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПАМЯТИ В ПОЭЗИИ МИХАИЛА ЧХАНА

В статье рассмотрено своеобразие трансформаций архетипного образа реки в поэзии М. Чхана, исследуется его связь с темой казачества, раскрывается функционирование архетипа реки в воплощении национальной памяти украинского народа.

Ключевые слова: поэзия, архетип, концепт, образ, река, Днепр, Михаил Чхан.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2016